

ОНТОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12+342

doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Бесчастний В. М. – доктор юридичних наук, професор, доктор наук з державного управління, керівник секретаріату Конституційного Суду України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>;

Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні

Актуальність. За останні двадцять років у галузі цифрових технологій відбувся перехід від ліберальної перспективи до конституційної стратегії, яку визначають сьогодні як цифровий конституціоналізм. Цифрова трансформація суспільства спричинила зміни парадигми через те, що державна влада вже не є монопольним регулятором щодо дотримання конституційних принципів. Сучасні інтернет-платформи переважно перебирають на себе регуляторні функції, породжуючи застереження щодо захисту прав користувачів від автономного розсуду приватних компаній, адже їхня діяльність не регламентована на конституційному рівні. Це зумовлює потребу в розробленні нових концептуальних підходів щодо розвитку конституційної демократії в умовах конкурентного протистояння між державною владою та приватним сектором. **Метою** публікації є дослідження цифрового конституціоналізму – нового наукового концепту, який сьогодні знаменує з одного боку трансформацію традиційного конституціоналізму до нових цифрових реалій, а з іншого – конституціоналізацію регулювання відносин в інтернеті. **Методологія.** З огляду на те, що окреслена тематика є практично не дослідженою в Україні, було обрано методи синтезу й аналізу наукового доробку переважно європейських учених, а також порівняльний метод, застосування якого є доцільним через відсутність одностайного підходу щодо осмислення феномену цифрового конституціоналізму. **Наукова новизна.** Публікація є першим вітчизняним дослідженням, де у філософсько-правовому ракурсі розглянуто поняття «цифровий конституціоналізм», вивчено причини, що зумовили його розвиток, позначено перспективи можливого нормативного врегулювання відносин у цифровому середовищі. **Результати дослідження.** Здійснено комплексний аналіз світоглядних, правових й етичних проблем, які виникають у контексті цифрового конституціоналізму. Висвітлено питання щодо захисту так званих фундаментальних прав і демократичних цінностей від викликів, пов'язаних із владою онлайн-платформ. Розглянуто формування нової конституційної парадигми, яка охоплює питання реалізації та захисту цифрових прав людини. **Практична значущість.** Сформульовані принципи й особливості цифрового конституціоналізму та можливі напрями його розвитку сприятимуть вітчизняним доктринальним розробкам цього питання та подальшому розвитку відповідної законодавчої бази.

Ключові слова: цифровий конституціоналізм; цифровізація; цифрові права; влада; цифрове суспільство; правове регулювання інтернету.

Вступ

Цифровізація охопила всі сфери життя сучасного людства. В Україні поступово реалізується концепція «держави в смартфоні», наслідком якої стала остаточна віртуалізація повсякденного життя «людини в цифрі». У «цифрі» опинилося й суспільство. Інформаційне суспільство, орієнтир на створення якого було заявлено на початку XXI століття, трансформувалося за останні п'ять років у цифрове, яке принципово відрізняється від нього як за змістом, так і за формою. Так само відповідні державні інституції, які було створено з метою інформатизації суспільства, з часом перетворилися на інституції, мета яких –

цифровізація й електронізація. На зміну Міністерству інформаційної політики, ліквідованому 2019 року, цього ж року було створено Міністерство цифрової трансформації України. Водночас Держкомітет інформатизації України, який відповідав за впровадження політики уряду щодо електронного урядування, інформатизації, розвитку інформаційного суспільства після низки перейменувань (Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України) трансформувалося на Державне агентство з питань електронного урядування України [1].

Не залишився поза цим трендом і конституційний процес в Україні, під яким слід розуміти «послідовний, історично обумовлений процес формування українського конституціоналізму» [2, с. 189]. Варто зазначити, що міжнародні вчені поняття конституціоналізму розглядали впродовж останніх двадцяти років у різних нових контекстах [3]. Серед сучасних трендів конституційного процесу можна виокремити політичний і правовий [4], популістський [5], деліберативний [6], практичний [7], соціологічний [8], авторитарний [9], національний і транснаціональний [10; 11], плюралістичний [12], космополітичний [13], соціальний [14], екологічний конституціоналізм [15] тощо. Проте, на нашу думку, в умовах сьогодення одним із найбільш актуальних і перспективних напрямів розвитку конституціоналізму є цифровий конституціоналізм – насамперед через глобальну соціальну цифровізацію та її подальше поширення в стратегічному сенсі. Наразі в науковій літературі існує загальноприйнятий підхід, згідно з яким цифровий конституціоналізм розглядається як конкретний варіант соціального конституціоналізму – ширшої теоретичної бази, окресленої та поступово вдосконаленої вже понад десять років. Прихильники цифрового конституціоналізму часто посилаються на певні елементи соціального конституціоналізму, особливо в питаннях транснаціонального правового плюралізму та врегулювання спорів [14; 16].

Аналізу цифрового конституціоналізму як нового міждисциплінарного концепту останніми роками було присвячено низку наукових досліджень, а 2022 року вийшло дві знакові монографії – «Цифровий конституціоналізм в Європі. Переформатування прав і повноважень в алгоритмічному суспільстві» Джованні де Грегоріо та «Цифровий конституціоналізм. Роль Інтернет-білей про права» Едуардо Селесте [17; 18]. У цих працях досліджено, як цифрові технології впливають на сучасний конституціоналізм, схарактеризовано трансформації, які зараз відбуваються на конституційному рівні, окреслено їхній зв'язок із поточними суспільними змінами, реконструйовано численні способи, якими конституційне право реагує на ці виклики. Акцентовано на цифрових правах, які на сьогодні витіснили інформаційні та, на нашу думку, змістовно від них принципово не відрізняються.

Отже, поява цифрового конституціоналізму, зумовленого формуванням цифрового суспільства та потребою в забезпеченні захисту в ньому прав людини (цифрових прав), ознаменувала початок принципово нового етапу розвитку конституціоналізму як такого.

Матеріали та методи

Можна констатувати, що дотепер в Україні, на відміну від країн ЄС, цифровий конституціоналізм

не досліджено ні як суспільне явище, ні як наукову категорію. Єдиним дослідженням є стаття доктора юридичних наук Н. В. Бочарової, опублікована 2022 року в журналі «Соціальний калейдоскоп» [19]. Це зумовило опрацювання міжнародних наукових джерел із зазначеного питання. Насамперед це праці Джованні Де Грегоріо (Університет Бокконі), Едуардо Селесте та Ніколо Палладіно (Дублінський міський університет), Денніса Редекера (Бременський університет), Ніколаса Сьюзора (Квінслендський технологічний університет) та інших вчених, які працюють в університетах Європи, Північної Америки, Австралії й Африки, а наприкінці 2019 року створили інтернет-портал Digital Constitutionalism Network («Мережа цифрового конституціоналізму») [20], який працює за підтримки робочої групи з цифрового конституціоналізму й Бохумського Центру перспективних досліджень Інтернету (CAIS), та має на меті систематичне вивчення соціальних, правових і політичних процесів, пов'язаних із цією сферою (www.digitalconstitutionalism.org).

Інші вчені зосередили свої зусилля на вивченні регулятивних, правових і філософських підходів до управління цифровим простором, застосовуючи порівняльний підхід для перенесення концепцій із фізичного світу в динамічне середовище (www.internetjustsociety.org). Їх бачення цифрового конституціоналізму пов'язане з ідеєю справедливого та демократичного цифрового суспільства, заснованого на повазі до прав людини, верховенстві права та демократії. Запропонована ними методологія дослідження конституціоналізації цифрового суспільства ґрунтується на припущенні, що кожен може реалізувати свій потенціал у будь-якій точці світу за умови рівних можливостей і на підставі рівних прав, адже кожна людина – «громадянин світу».

Група вчених, яка об'єдналася під назвою «Цифровий конституціоналіст. Майбутнє конституціоналізму» (The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism) на інтернет-порталі Digi-Con (www.digi-con.org), схарактеризувала свою головну задачу як визначення принципів і механізмів управління мережею Інтернет, вироблення надійних механізмів захисту фундаментальних прав її користувачів [21]. Їх методологічний підхід ґрунтується на тому положенні, що цифрові технології тісно переплетені з конституціоналізмом, і що сьогодні відбуваються зміни архітектури свободи та влади в цифровому середовищі, даючи поштовх новій ролі конституціоналізму в цифрову епоху. Ключове питання, на думку цих фахівців, полягає в тому, наскільки еволюція управління мережею Інтернет призведе до нової конституційної парадигми в епоху цифрових технологій, які виникають у разі обмеження повноважень у глобальному масштабі та викликів конституційним моделям захисту прав.

З огляду на те, що тема цифрового конституціоналізму в Україні є практично не дослідженою, найбільш ефективними методами вивчення цього наукового концепту є синтез й аналіз наукового доробку переважно європейських вчених за останні кілька десятиліть, а також порівняльний метод, застосування якого є доцільним через відсутність одноставного підходу для визначення поняття «цифровий конституціоналізм».

Результати й обговорення

1. Цифровий конституціоналізм як нова парадигма традиційного конституціоналізму в цифрову епоху

Цифрові технології сьогодні безпосередньо поєднані з усіма сферами нашого життя, приватного та суспільного, зокрема й з конституційним процесом, який вважають невіддільною частиною останнього. Зауважимо, що термін «цифрові технології» фактично є наступником його попередніх варіантів – терміну «інформаційні технології» (IT), а пізніше – не менш сталого поняття «інформаційно-комунікативні технології» (IKT). Така сама трансформація відбулася з поняттями «інформаційні права» й «інформаційне суспільство», які кілька років тому трансформувалися відповідно в «цифрові права» та «цифрове середовище», водночас концептуально не змінюючись [22]. Отже, попри термінологічні зміни, не викликає сумнівів, що цифрові/інформаційні технології залишатимуться ключовим фактором глобальних соціальних перетворень найближчим часом, а еволюція інтернет-управління (або «держави у смартфоні») безпосередньо впливатиме на цей процес.

Вважається, що тенденції управління технічною інфраструктурою щодо напрямку її фрагментації, поляризації та гібридизації, сприяють змінам архітектури свободи й влади в цифровому середовищі, надаючи відповідний поштовх для нової ролі конституціоналізму. Тому ключова наукова дискусія точиться навколо питання, наскільки новації в регулюванні мережею Інтернет призведуть до створення нової конституційної парадигми в епоху цифрових технологій.

Наразі однією з найбільш розвинутих у науковому і практичному сенсі інтернет-платформ, орієнтованих на таку відкриту дискусію щодо подальшої трансформації конституціоналізму, є вище зазначена платформа Digital Constitutionalist (Digi-Con). Саме на ній відбувається обговорення актуальних питань, які виникають у контексті цифровізації в усіх сферах суспільного життя. Дослідники Digi-Con зазначають, що виклики та можливості конституціоналізму неможливо відділити від цифрового й алгоритмічного суспільства [21], адже питання організації та обмеження влади або захисту основоположних прав є по суті

конституційними питаннями, які не повинні залежати від державного або приватного розсуду, а натомість мусять бути безпосередньо пов'язані з прагненням громадськості контролювати/обмежувати владу завдяки правовим нормам. Можна спостерігати, як цифровізація розмиває всі ці категорії та примушує фахівців переосмислювати традиційні межі конституціоналізму.

На рівні доктринальних досліджень у галузі цифрового конституціоналізму слід назвати роботи професора Оксфордського університету Джованні де Грегоріо, а саме «Цифровий конституціоналізм в Європі. Переформатування прав і повноважень в алгоритмічному суспільстві», яку було опубліковано в травні цього року в одному з провідних академічних видавництв «Cambridge University Press». Варто зауважити, що вже в назві роботи поряд з терміном «цифровий конституціоналізм» застосовано термін «алгоритмічне суспільство», а не «цифрове суспільство», утім уживане за змістом роботи як синонім. На думку дослідника, саме формування алгоритмічного суспільства зумовило зміну парадигми, яка полягає в тому, що загрозою конституційним принципам стали функції, які виконують транснаціональні онлайн-платформи. Таким чином це спонукає до роздумів, яким чином повинно розвиватися конституційне право, щоб протистояти викликам на стику державної влади та приватного сектору. Конституційний шлях до розв'язання проблеми влади онлайн-корпорацій зумовило опрацювання в ЄС законів про цифрові послуги, цифрові ринки та штучний інтелект. Загалом, вказує Джованні де Грегоріо, за останні двадцять років політика ЄС в галузі цифрових технологій перейшла від ліберальної перспективи до конституційної стратегії, спрямованої на захист основоположних прав і демократичних цінностей, що зумовило розвиток цифрового конституціоналізму [17].

Розвиток цифрових технологій не лише кинув виклик захисту таких прав людини, як свобода слова і захист даних. Але, що є найважливішим, на думку Дж. де Грегоріо, нові технологічні можливості розширили також можливості корпорацій, які працюють у цифровій сфері як хостінг-провайдери для виконання квазідержавних функцій у транснаціональному контексті. Ці фактори призвели до вступу в нову фазу сучасного конституціоналізму – цифрового конституціоналізму. Дослідник зазначив, що така еволюція передбачає три конституційні фази: цифровий лібералізм, судовий активізм і цифровий конституціоналізм. Наприкінці минулого століття ЄС прийняв ліберальний підхід. Жорстке регулювання онлайн-середовища завдало б шкоди зростанню внутрішнього ринку саме в той момент, коли нові технології повинні були здійснити цифрову революцію в усьому соціумі. Кінець першої фази стався в результаті появи хартії цифрових прав (на зразок Ніціанської та

Каталонської) і нових проблем, які виникли через діяльність приватних корпорацій у цифровому середовищі. На другому етапі ключову роль зіграв Суд ЄС. Ця друга фаза зумовила новий етап розвитку конституціоналізму, який ґрунтується на кодифікації прецедентного права Суду ЄС та обмеженні повноважень онлайн-платформ в межах Єдиного цифрового ринку, і яку автор визначає як цифровий конституціоналізм. Третя фаза конституціоналізму ЄС, на його погляд, формуватиметься внаслідок поширення конституційних цінностей за межі ЄС та орієнтуватиметься на інтереси людини в технологічній моделі в глобальному контексті [17].

Суттєвий доробок щодо формування концепту цифрового конституціоналізму належить також Едуардо Селесте, одному із засновників Мережі цифрового конституціоналізму (*Digital Constitutionalism Network*) та головного дослідника проекту «Цифровий конституціоналізм: у пошуках стандарту управління контентом». У Школі права Університетського коледжу Дубліна 2020 року він захистив докторську дисертацію «Цифровий конституціоналізм: роль інтернет-біллей про права», опубліковану пізніше як монографію. У роботі окреслено актуальні питання порівняльного цифрового права та політики, зокрема досліджено механізми захисту цифрових прав і надано доктринальний аналіз поняття цифрового конституціоналізму [18].

У своїх дослідженнях Селесте акцентує, що в наявній літературі поняття цифрового конституціоналізму використовувалося без визначення або іноді визначалося у функціональному значенні. Термін «цифровий конституціоналізм» вживався не тільки в деяких галузях права, але й у таких дисциплінах, як комунікативні дослідження та політологія. Намагаючись конкретизувати це поняття, дослідник поєднав значення прикметника «цифровий», який він застосовує для позначення інформаційних технологій, та, власне, поняття «конституціоналізм». Причому конституціоналізм, на думку Е. Селесте, означає ідеологію, що відповідає системі правління, яка називається конституційною, і виникла в останні роки XVIII століття замість абсолютних монархій, і досі є панівною моделлю в багатьох країнах. Тому, з огляду на ці визначення, поєднання прикметника «цифровий» спільно з терміном «конституціоналізм» має два наслідки. По-перше, зазначає вчений, це дозволяє зрозуміти, що йдеться про сучасну, а не історичну концепцію конституціоналізму. По-друге, «цифровий» не стосується конституціоналізму, а передусім передає ідею, що конституціоналізм певним чином пов'язаний із цифровим середовищем. Тобто цифровий конституціоналізм сам по собі є концептом, що позначає трансформацію сучасного конституціоналізму, пов'язану із цифровим середовищем [18].

Так само, як і Дж. де Грегоріо, Е. Селесте наголошує, що останні кілька десятиліть безперервного розвитку цифрових технологій і їх руйнівного впливу на сучасне суспільство призвели до порушення відносної рівноваги конституційної екосистеми. З огляду на це виникає низка нормативних протидій, покликаних протистояти загрозам цифрових технологій і відновити цей відносний баланс у конституційній сфері. Так, Селесте стверджує, що цифровий конституціоналізм є перспективним поняттям для пояснення поточного конституційного моменту, тобто концепція цифрового конституціоналізму має насамперед програмну цінність [18]. І Дж. Де Грегоріо, і Е. Селесте зазначають також, що традиційні конституційні норми, сформовані для «аналогових» спільнот, намагаються впоратися з викликами цифрової революції. Очікуваною реакцією на цей сценарій стала поява в інтернеті біллей про права, які не мають обов'язкового характеру, проте відстоюють конституційні принципи цифрової спільноти [17; 18]. З огляду на глобальний і транснаціональний характер проблем, спричинених цифровою революцією, конституційні протидії виходять за межі державного виміру. Так, Селесте зауважує, що конституційний дискурс обов'язково множинний. Однак ці конституційні фрагменти можна інтерпретувати як мозаїки багаторівневого процесу конституціоналізації, що збігаються. Нормативні відповіді у вигляді етичних кодексів поведінки в Інтернеті та декларацій про права користувачів мають спільну мету – обґрунтувати форму цифрового конституціоналізму, прагнучи захистити основні цінності сучасного конституціоналізму у світлі мутованих характеристик цифрового суспільства. Аналізуючи роль інтернет-біллів про права користувачів у цьому складному процесі, Селесте стверджує, що, використовуючи *lingua franca* конституцій, ці декларації мають стати частиною розмови про те, як формувати конституційні принципи в епоху цифрових технологій. Важливо зазначити, що їх неформальний характер, який ні до чого не зобов'язує, забезпечує участь широкого кола учасників і розширює їхні можливості щодо просування новаторських ідей. Тому можна констатувати, що інтернет-біллі про права мають компенсвальну та заохочувальну функцію в межах процесу конституціоналізації цифрового суспільства, що реалізується довкола захисту прав й обмежень владних повноважень в мережі Інтернет.

Узагальнюючи міркування Дж. Де Грегоріо й Е. Селесте, цифровий конституціоналізм можна трактувати як ідеологію, що адаптує цінності сучасного конституціоналізму до цифрового суспільства. Звичайно, не як ідеологію в марксистському розумінні, не як набір оманливих переконань, а насамперед як набір принципів,

цінностей, ідеалів. Це важливий аспект, який слід виокремлювати, щоб не плутати цифровий конституціоналізм з його результатами. Наприклад, законодавство, яке захищає права користувачів мережі Інтернет, не є цифровим конституціоналізмом, але, безумовно, є одним із його результатів. Цифровий конституціоналізм визначає набір цінностей, що зумовили ухвалення цього законодавства. Таким чином, можна виокремити рівень ідеалів, принципів і цінностей, що відповідає цифровому конституціоналізму; його результати, такі, як нове законодавство, та процес, який призвів до виробництва цього результату, який можна визначити, як конституціоналізацію (конституціоналізм у дії). Тобто цифровий конституціоналізм є специфічним напрямом сучасного конституціоналізму, який транслює й адаптує дійсні конституційні цінності та принципи до особливостей суспільної цифрової трансформації [23; 24].

Слід зазначити, що цифровий конституціоналізм не є зовсім новою концепцією. Завдяки його невизначеній конотації, яка корелюється з попередніми дослідженнями за останні двадцять років, учені використовували концепт цифрового конституціоналізму в різних контекстах і з різними значеннями, зокрема цей термін став особливо вживаним для позначення появи ідеї хартиї прав в мережі Інтернет.

Так, 2015 року Л. Гілл, Д. Редекер й У. Гассер запропонували використати поняття цифрового конституціоналізму як загальний термін для з'єднання набору документів, спрямованих на створення Білля про інтернет-права. Вони стверджували, що тексти, які виникли за останні двадцять п'ять років, дуже різні, але їх можна розглядати як частину ширшого «протоконституційного дискурсу», як «інтелектуальні будівельні блоки конституційного матеріалу цифрової сфери», кінцевою метою якого є визначення всеосяжного набору прав, принципів і норм управління для Інтернету [25, с. 3]. Авторами таких декларацій про права користувачів зазвичай є міжнародні політичні органи, національні уряди, технологічні фірми, громадські організації та деякі з найвпливовіших світових лідерів у сфері управління Інтернетом. Згідно з концепціями Гілла, Редекера та Гассера, ці біллі про інтернет-права не є конституціями в класичному сенсі, задуманими як «механізми, що розмежовують кордони влади держави над своїми громадянами» [25, с. 22]. У цих текстах відсутняпова характеристика конституцій, вони не посідають ніякого офіційно визнаного місця в ієрархії правових джерел. Проте ці біллі про інтернет-права можна порівнювати з конституціями, оскільки вони поділяють такі «основні істотні аспекти» конституціоналізму, як його цінності, проблеми та принципи, а також його основні функції щодо обмеження державної влади й

розширення прав і можливостей громадянських інститутів у суспільстві [25, с. 23].

Загалом можна погодитися з позиціями Гілла, Редекера та Гассера, які цифровий конституціоналізм розглядають як загальний термін, що об'єднує сукупність ініціатив, спрямованих на формування набору основних прав, норм управління та обмежень на здійснення влади в Інтернеті. Серед мережевих прав і норм зазначено такі:

- свобода слова та вираження поглядів (кожен має право вільно та без цензури висловлювати свої ідеї та думки в Інтернеті);
- свобода інформації (кожен має право на вільний, без цензури доступ до інформації, розміщеної в Інтернеті);
- свобода (релігійних) переконань (кожна людина має право на свободу релігійних переконань і совісті, а також на сповідування цих переконань у цифровому просторі);
- свобода об'єднань і протесту (кожен має право вільно приєднуватися до груп у соціальних мережах і залишати їх за власним вибором);
- право на особисту безпеку та гідність (кожен має право на особисту гідність та безпеку в Інтернеті);
- захист дітей (діти мають особливе право на безпеку в Інтернеті);
- недискримінація (кожен має право бути вільним від дискримінації в Інтернеті щодо користування технічною інфраструктурою);
- культурне та мовне різноманіття (кожен має право створювати й отримувати доступ до контенту в Інтернеті, культурно та мовно різноманітного);
- демократія та верховенство права (ті, хто приймає рішення, пов'язані з управлінням Інтернетом, повинні бути підзвітними тим, кого ці рішення стосуються, дотримуватися закону та поважати права людини);
- право на належний судовий захист своїх прав в Інтернеті;
- право на ефективний засіб правового захисту відповідним і компетентним органом у разі порушення його прав в Інтернеті;
- усі суспільні сектори мають бути залучені до кооперативного, спільного процесу управління Інтернетом [25].

Професор Цюрихського університету Рольф Х. Вебер термін «цифровий конституціоналізм» так само пов'язує з транснаціональним і національним захистом прав в Інтернеті, задекларованих в біллях про права користувачів й інших документах, що фіксують норми поведінки та принципи управління мережею [26, с. 36]. Учений зазначає, що «конституційний момент» переважно стосується наявності загальновизнаних принципів, які регулюють кіберпростір, хоча транснаціональна «цифрова конституція» ще не існує в письмовому

вигляді, попри те, що робилися відповідні академічні спроби. Основним прикладом таких спроб, на думку Вебера, є розроблений проєкт «Конституції Інтернет-федерації» (Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet), автором якого є Єва Теліссон [27]. Він був підготовлений відповідно до структури національної конституції та містив пункти щодо мети, правила установа й організації повноваження інтернет-федерації, положення щодо демократичних засад і конкретних функцій інтернет-федерації, детальний перелік прав людини. Подібні проєкти «конституції» для інтернет-середовища протягом останніх років більше не здійснювалися, але відповідні ідеї є придатними для майбутніх академічних досліджень.

Деякі фахівці вважають, що «цифровий конституціоналізм» парадигмально наближений до транснаціоналізму та космополітизму [11, 13], але переважна більшість вважає, що його можна розглядати як конкретний приклад соціального конституціоналізму, ширшої теоретичної основи, розробленої в загальних рисах, яка поступово уточнюється вже понад десять років. Дослідники цифрового конституціоналізму часто посилаються на окремі елементи соціального конституціоналізму, зокрема це стосується транснаціонального правового плюралізму та вирішення судових спорів [14]. Однак такі відсилання часто не виходять за межі опису «конституційних» норм і процесів конституціоналізації у відносно автономному цифровому середовищі. У більш загальному плані такі дослідження зазвичай зосереджено на конститутивній функції, а обмежувальну функцію часто ігнорують. Здається, що такий концептуальний підхід свідчить про те, що соціальний конституціоналізм загалом лише виправдовує та легалізує нові форми правління та необмежені центри влади.

У політико-правовому ракурсі дослідження цифрового конституціоналізму тяжіють до певних, досить вузьких питань, які стосуються зокрема свободи слова, недоторканності приватного життя, захисту політичних (наприклад, виборчих) прав, захисту прав споживачів, ринкової конкуренції. Розв'язання цих питань у межах цифрового конституціоналізму ґрунтується на ліберальному (західному) конституціоналізмі як свого роду «стандартній» матриці, що не піддається сумніву, основні принципи якої потрібно тільки адаптувати до нових реалій цифрового соціуму. Однак, зазвичай парадигми ліберального конституціоналізму передбачають різкий розрив між державою та громадянським суспільством, між громадською та приватною сферами. У таких парадигмах акцентовано на політичній владі як об'єкті конституційного обмеження, а концепція права має статичний характер, вона відірвана від «часу» його дії та засобів його застосування. На думку Анджело

Дж. Голія, старшого наукового співробітника Інституту публічного порівняльного права та міжнародного права ім. Макса Планка, парадигма цифрового конституціоналізму повинна передбачати критичний дискурс, ставлячи під сумнів певні припущення ліберального державоцентричного конституціоналізму для ефективного розв'язання проблем, пов'язаних з новими технологіями [28]. З огляду на це А. Дж. Голія пропонує переосмислити концепт «цифровий конституціоналізм», зважаючи на ширшу теоретичну основу соціального конституціоналізму. Дискурси цифрового конституціоналізму викликані внутрішньою напругою між його аналітичним фоном і його нормативною (ліберальною) матрицею, тому дослідник пропонує «перевизначити цифровий конституціоналізм як ідеологію в ширшому сенсі, тобто як набір соціально сконструйованих відносин індивідів, які відповідають їх реальним умовам існування». Це нове визначення, на погляд автора, має переваги як в аналітичному, так і в нормативному сенсі, оскільки акцентує, що конституційні питання цифрового конституціоналізму стосуються, і насамперед повинні стосуватися того, як цифрові технології впливають на соціальне існування індивідів, окремих груп і соціальних систем загалом [16].

Зважаючи на важливість вивчення феномену цифрового конституціоналізму, Анна Су називає низку ключових причин, чому це доцільно робити [29]. На її думку, це дає змогу розробляти більш справедливі та інклюзивні структури управління для сучасних цифрових реалій, зокрема алгоритмічні суспільства та метавсесвіт. Цифровий конституціоналізм також дає можливість поглибити розуміння недоліків ліберального конституціоналізму. Також Анна Су подає три пропозиції щодо використання проєкту цифрового конституціоналізму. По-перше, необхідно конкретизувати та розширити чинний діапазон прав у цифровому середовищі. По-друге, активна робота над цифровим конституціоналізмом потребуватиме визнання нового словника прав, які є унікальними для цифрових просторів і контекстів, оскільки адаптований словник може підвищити легітимність вимог. По-третє, дослідник стверджує, що цифровий конституціоналізм має виходити за межі звичайної судової юрисдикції, адже сучасну систему цифрових прав слід розуміти як пробний камінь для впровадження таких спільних цінностей, як рівність, демократія та верховенство права, шляхом дотримання етичних кодексів поведінки в Інтернеті.

Розглядаючи концепт цифрового конституціоналізму через принцип пропорційності й трансатлантичну цифрову угоду, Ян Чарноцький, дослідник із бельгійського Центру інформаційних технологій і права інтелектуальної власності, визначає цифровий конституціоналізм Європейського Союзу (EU digital constitutionalism – EUDC) як

регулятивний рух, спрямований на розв'язання проблем, які ставить перед суспільством цифровізація. EUDC прагне прийняти цінності сучасного конституціоналізму та застосувати їх до цифрового суспільства, такі як конституції держав-членів або міжнародні договори. На його погляд, одним з найважливіших питань для нагального розв'язання в цифровому просторі, є захист персональних даних, відповідальність за контент, оподаткування, захист конкуренції та регулювання систем штучного інтелекту. Досягти згоди щодо всіх цих питань украй складно, а на підписання міжнародних договорів можуть піти роки, тому подальший шлях розвитку цифрового конституціоналізму Я. Черноцький вбачає в модеруванні EUDC шляхом більш свідомого використання принципу пропорційності та в перемовинах ЄС і США щодо Трансатлантичної цифрової угоди [30].

У контексті цифрового конституціоналізму слід також підкреслити роль судових органів щодо забезпечення прав людини в цифровому середовищі. Так, на думку Оресто Поллічіно, професора конституційного права Університету Бокконі (Мілан), сьогодні в ЄС та США основну увагу приділяють судовим спорам, пов'язаним із порушенням права на свободу вираження думок і захисту даних в Інтернеті [31]. Проте, крім посилення судового імпульсу, існує також паралельний і тривожний процес приватизації цифрового правосуддя. Так, основні соціальні мережі впроваджують правила, пов'язані з інститутом апеляційних органів останньої інстанції (наприклад, так званий Верховний суд Facebook). З іншого боку, виникають питання, пов'язані із засобами правового захисту та механізмами розгляду спорів в Інтернеті, й тенденція приватизувати або передавати платформам остаточне визначення обсягу та змісту свободи слова й конфіденційності в мережі [32].

Загалом можна зазначити, що останнім часом зусилля ЄС щодо регулювання різноманітних аспектів цифрової епохи значно покращилися. У 2021 р. Європарламент провів пленарне голосування за Законом про цифрові ринки (DMA), який було погоджено в рекордний термін й ухвалено 14 вересня 2022 р.¹ У жовтні 2022 р. Європарламент і Рада ЄС прийняли Закон про цифрові послуги («DSA»), який повинен гарантувати безпечне та відповідальне онлайн-середовище.²

¹ Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>.

² Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending

Сьогодні Європарламент активно проробляє текст Закону про штучний інтелект («AIA»). Ці події відбулися після того, як «цифровий суверенітет» було визначено як головну мету Цифрового десятиліття ЄС³ у виступі президента Єврокомісії Урсули фон дер Ляен у 2020 році⁴. Рік по тому у своєму виступі президент Єврокомісії знову акцентувала на важливості суверенітету в епоху цифрових технологій, однак на цей раз вона назвала його «технічним суверенітетом»⁵. Це свідчить про певну гнучкість, з якою Єврокомісія використовує термін «цифровий суверенітет» – термін, який не тільки не має чіткого визначення, але й іноді використовується взаємозамінно з іншими термінами, зокрема такими, як «цифрова автономія» або «технічний суверенітет» (зауважимо, що до цього, років десять тому був популярним термін «інформаційний суверенітет», який також не набув чіткого визначення й тлумачення). Імовірно, за таких обставин кращим способом визначитися щодо змісту концепції «цифрового суверенітету ЄС» є звернення до мети, яку надають їй європейські інституції. Найбільш конкретний опис цієї концепції надала Єврокомісія, яка вважає цифровий суверенітет як «здатність встановлювати свої стандарти, а не слідувати чужим»⁶. Відповідно до цього стають зрозумілими ключові характеристики концепції цифрового суверенітету ЄС: автономія (у сенсі здатності встановлювати власні стандарти) та вплив (у сенсі здатності впливати на стандарти, які встановлюють інші). На думку Олександру Цирчимару, європейського радника Інституту Ади Лавлейс у Брюсселі, ще одна ключова характеристика, хоча офіційно не була озвучена Єврокомісією, використовувалася і як виправдання прагнення до цифрового суверенітету, і як одна з її цілей у контексті ЄС, – це захист основоположних

Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.

³ 9 березня 2021 року Єврокомісія представила бачення та шляхи цифрової трансформації Європи до 2030 року. Було ухвалено «Цифровий компас» для цифрового десятиліття ЄС, який розвивається навколо чотирьох основних точок: управління, професійні навички, інфраструктура і бізнес. Див. : Communication: «2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade2. Brussels, 09.03.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>.

⁴ State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary. 10 September 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_20_1655.

⁵ 2021 State of the Union Address by President von der Leyen. 15 September 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_21_4701.

⁶ European Commission. A Europe fit for the digital age. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en.

прав і європейських цінностей. Таким чином, зазначені характеристики можна розглядати на трьох різних «рівнях» концепції цифрового суверенітету, які безпосередньо корелюються з концепцією цифрового конституціоналізму на доктринальному рівні, а саме: 1) ЄС і державні інституції; 2) ЄС і недержавні інституції; 3) громадяни ЄС та цифровий простір або індивідуальне цифрове самовизначення [33].

На відміну від цифрового суверенітету, який визначили на концептуальному рівні офіційні європейські інституції, концепція цифрового конституціоналізму дотепер популярна переважно в науці. Як було зазначено вище, в інтерпретації Е. Селесте та Дж. де Грегоріо цифровий конституціоналізм – це ідеологія, яка адаптує цінності сучасного конституціоналізму до цифрового суспільства і спрямована на забезпечення захисту прав особи в цифровому середовищі. Проте, оскільки межі між цифровим і нецифровим середовищем стають дедалі розпливчатими, значення цього поняття зростає. Можна передбачити, що найближчим часом цифрова конституційна база буде не просто доповненням до ефективної системи захисту фундаментальних прав людини, а ймовірніше стане передумовою для останньої.

Одним із важливих напрямів подальшої реалізації концепції цифрового конституціоналізму, вважає Лучіано Флоріді, буде виникнення так званої «гексаграми цифрового конституціоналізму ЄС» [34]. Ідеться про те, що кожну з основних пропозицій у цій сфері, зокрема й Закон про штучний інтелект («АІА»)¹ або Загальний регламент по захисту даних («GDPR»)², можна розглядати як одну сторону гексаграми цифрового конституціоналізму. Це вочевидь ефективний спосіб візуалізувати взаємозв'язок між різними регуляторними ініціативами, а також увявити форму цифрової конституції ЄС, яка сьогодні формується. Такий підхід до розуміння цифрового конституціоналізму видається доцільним і перспективним, адже він передбачає з одного боку

¹ European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. Brussels, 21.04.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>.

² GDPR – Закон ЄС із обов'язковими правилами щодо того, як організації та компанії повинні використовувати персональні дані у безпечний спосіб. Його повна назва Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

необхідність узгодженості між різними елементами такої гексаграми (тобто наявність глибшого взаємозв'язку між законодавчими нормами в цифровій сфері), а з іншого – використання терміну «конституціоналізм» також передбачає необхідність осмислення зв'язку між цією новою цифровою структурою та чинною правовою базою ЄС.

Отже, можна зазначити, що процес конституціоналізації відносин у цифровому соціумі, зокрема завдяки розробленню всесвітньої цифрової конституції або Хартії прав і принципів для цифрової епохи, безумовно, сприятиме суспільній адаптації до нових цифрових реалій та забезпеченню як уже задекларованих фундаментальних прав людини, так і нових цифрових прав: право на ідентичність у цифровому середовищі, право доступу до мережі Інтернет, недискримінацію тощо. Першим кроком на цьому шляху стало прийняття 15 грудня 2022 року Декларації про Європейські цифрові права та принципи³, яка сприятиме, як зафіксовано в документі, цифровому переходу, сформованому європейськими цінностями.

2. Перспективи розвитку цифрового конституціоналізму в Україні

Останнім часом в Україні з'явилася низка публікацій, присвячених цифровізації соціуму загалом і цифровим правам людини зокрема, в яких поняття цифрового конституціоналізму як таке не виокремлено та не визначено. Але за змістом питання реалізації та захисту цифрових прав безперечно належать до сфери саме цифрового конституціоналізму, отже, можна вважати, що українські вчені все ж таки не залишили її поза увагою, хоча концептуально ми погоджуємося з думкою Наталії Бочарової з приводу того, що «у вітчизняній конституціоналістиці тема цифрового конституціоналізму взагалі не досліджувалася» [19, с. 76].

Щодо самої ідеї цифрової трансформації суспільства, то, як зазначає В. М. Свиначук, вона не є новітньою та має на меті, передусім перезавантаження попередніх напрацювань. Дослідник наголошує, що «ментальна сутність тлумачення змісту поняття «цифровізація» нагадує поняття «інформатизація», і що взагалі по суті ці поняття дублюються [35, с. 148, 149]. І це стосується не лише цифровізації/інформатизації. Поняття «цифрове суспільство», «цифрові права», «цифрова демократія» тощо так само за змістом є ідентичними з попередньо вживаними відповідними поняттями «інформаційне суспільство», «інформаційні права», «електронна демократія» тощо. Можна навіть говорити не про перезавантаження попередніх напрацювань у контексті цифрової

³ European Commission. European Digital Rights and Principles. 15 December 2022. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/node/10650/printable/pdf>.

трансформації, а лише про термінологічне переадресування попередніх напрацювань у сфері інформаційних технологій (ІТ), які так само «переадресувалися» спочатку в інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), а потім у цифрові технології.

Аналогічний термінологічний підхід наявний і в інших дослідженнях. Так, І. М. Доронін у статті «Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем» зауважує, що «визначення «цифровий» стосовно відносин, суспільства та його окремих інститутів не містить нового змісту порівняно з тими, що використовували до опису ідентичних процесів у минулому («електронний» та ін.), за винятком «цифрової економіки»» [36, с. 35]. Отже, проблема з понятійним апаратом, коли йдеться про міждисциплінарні дослідження, пов'язані з технологіями (у цьому випадку – цифровими), зумовлена, як і раніше, за часів «розбудови інформаційного суспільства» тим, що часто правники, філософи, політологи тощо «губляться» щодо визначення змісту та розуміння предмету через відсутність технічної освіти. І ця проблема виникає як на стадії доктринальних напрацювань у галузі правового регулювання мережі Інтернет, інформаційних або цифрових відносин, так і на подальших стадіях – законодавчого закріплення відповідних норм і судових спорів, що негативно впливає на їхню якість й ефективність.

Додамо, що певним чином можна вважати ідентичними й терміни «цифрове право», «інформаційне право», «інтернет право», «кіберправо», «комп'ютерне право» тощо, а відмінність у назвах можна пояснити передусім специфікою наукових уподобань авторів, а не їхнім доктринальним змістом. Причому цифрове право можна розуміти як сукупність правових норм й інститутів, що регулюють різні відносини, пов'язані з впровадженням і використанням цифрових технологій, але ці норми не об'єднані єдиним регулятивним методом і належать до різних галузей права.

Попри певну невизначеність і термінологічну плутанину щодо цифровізації та споріднених понять, вітчизняні фахівці опублікували низку досліджень, які окреслюють окремі питання в контексті цифрової трансформації суспільства. Зазвичай в них йдеться про гарантії забезпечення цифрових прав і цифрового суверенітету, осмислюється феномен «цифрової людини», штучного інтелекту, аналізуються численні офіційні та неофіційні документи на зразок Декларації майбутнього Інтернету, цифрової конституції, Європейської декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття, Білля про Інтернет-права тощо. Безумовно позитивним для розвитку цього напрямку є проведення тематичних науково-практичних заходів, зокрема, у 2021–2020 роках на базі Інституту інформації, безпеки і

права Національної академії правових наук України було проведено конференцію «Соціальна та цифрова трансформація: теоретичні й практичні проблеми правового регулювання».

Варто зазначити, що у квітні 2022 року на рівні Міністерства цифрової трансформації України було підписано Декларацію про майбутнє Інтернету, яка *de jure* містить принципи для розбудови глобального, надійного, вільного та безпечного цифрового майбутнього¹. *De facto* ця Декларація є ретроспективним описом негативних проявів у мережі Інтернет за останні десятиліття, тобто, як акцентує М. В. Дубняк, назва Декларації є передчасною, бо засадничі підвалини інтернету майбутнього в ній не сформульовано [37, с. 51]. Утім, задекларовані в ній напрями співпраці з понад 60 підписантами – протидія поширенню дифамації, дезінформації та недостовірної інформації, обмеженню доступу до мережі Інтернет, кіберзлочинам, незаконному стеженню в мережі тощо, цілком відповідають загальним суспільним інтересам.

На рівні інституцій, які здійснюють в Україні регулювання цифрових/інформаційних відносин, зокрема формують правову політику в цій сфері, можна констатувати стрімку еволюцію (переважно в напрямі перейменувань, ніж функціоналу) цих державних установ. Як вже було зазначено вище, на базі Державного комітету інформатизації (діяв з 26 березня 2008 року) та Державного комітету з питань науково-технічного та інноваційного розвитку було створено 2010 року Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, який 2011 року трансформувалася на Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Ця інституція перетворилася на Державну службу з питань електронного урядування 4 червня 2014 року, яка з 1 жовтня 2014 року трансформувалася у Державне агентство з питань електронного урядування України, у функціях якої вже фігурувала цифровізація органів державної влади, а також фіксувалися попередні функції щодо впровадження електронного урядування, інформатизації, розвитку інформаційного суспільства, формування та використання національних електронних інформаційних ресурсів. правонаступником Державного агентства з питань електронного урядування України на підставі Постанови Кабінету Міністрів від 2 вересня 2019 року стало Міністерство цифрової трансформації України, до компетенції якого належить формування та реалізація державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування, електронної демократії, розвитку

¹ A Declaration for the Future for the Internet. https://www.soumu.go.jp/main_content/000812325.pdf.

інформаційного суспільства, регулювання сфери розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян тощо¹.

Отже, перманентна трансформація державних інституцій за останні двадцять років, які регулюють цифрові/інформаційні відносини, повністю корелюється зі стрімким розвитком технологій та відповідними змінами уявлень і перейменуваннями на рівні доктринальних розробок у сфері цифрового/інформаційного права. Одночасно відбувалися зміни в національному законодавстві, зокрема було прийнято Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (від 17 січня 2018 року), Закон України «Про електронні комунікації» (від 16 грудня 2020 року), Концепцію розвитку цифрових компетентностей (від 3 березня 2021 року) тощо. До передумов для цифрової трансформації на законодавчому рівні України належать нещодавно розроблене законодавство про цифрову економіку та телекомунікації, цифрову інфраструктуру, розвиток електронної торгівлі (e-Trade), електронного захисту (e-Trust) та кібербезпеки (Cybersecurity), Ініціатива «Smart City» тощо.

Утім, ухил на правове регулювання цифрової економіки, освіти, цифровізації державного управління та інших сфер передбачає насамперед нормативне закріплення технічних стандартів цифровізації та не стосується ідеологічних, морально-етичних аспектів існування в цифровому середовищі, захисту основоположних прав і традиційних конституційних цінностей в нових умовах тотальної цифровізації. Проте встановлення правил розвитку цифрового соціуму тісно пов'язано з конституціоналізмом, надаючи нові можливості для дослідницьких програм у конституційно- та філософсько-правовій площині. Саме цей напрям охоплює концепція цифрового конституціоналізму, намагаючись розв'язати питання правового й етичного врегулювання відносин у цифровому просторі в декількох вимірах, включно з юрисдикційним та ідеологічним.

Доктор юридичних наук Н. В. Бочарова, аналізуючи визначення та підходи до розуміння цифрового конституціоналізму, зазначає, що цифровий конституціоналізм є новою фазою розвитку сучасного конституціоналізму та новою парадигмою конституційно-правових досліджень, яка зумовлює подальше вдосконалення національного конституційного законодавства [19, с. 81]. На її думку, цифровий конституціоналізм гарантує адаптацію основних конституційних цінностей до потреб цифрового суспільства, зокрема йдеться про верховенство права, поділ влади, демократію та захист прав людини у якісно новому контексті

¹ Положення про Міністерство цифрової трансформації: постанова Кабінету Міністрів України від 18 верес. 2019 р. № 856. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919>.

суспільної цифрової трансформації. Наталія Бочарова доводить, що нові конституційні принципи виникають у різноманітних формах, які виробляються у вигляді поправок до національних конституцій, внутрішніх правил онлайн-платформ, позицій прецедентного права національних конституційних судів і транснаціональних судових органів, норм юридично необов'язкових декларацій, хартій, які просувають учасники громадянського суспільства з метою регламентації прав користувачів в Інтернеті [19, с. 80].

Важливою складовою цифрового конституціоналізму є захист цифрових прав, єдиного переліку або класифікації яких поки що не розроблено. Так, представники харківської юридичної школи О. В. Петришин та О. С. Гиляка до цифрових прав відносять право на забуття, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань, право на участь в обороті майна в цифровій сфері та права, пов'язані із захистом генетичної інформації [22, с. 15].

Можна погодитися з Наталією Верлос, яка акцентує на необхідності конституціоналізації цифрових прав людини в умовах цифрової трансформації та недосконалості їх правового регулювання, зауважуючи, що поступово формується окремий міжгалузевий правовий інститут цифрових прав людини, і вже можна говорити про цифрове право як самостійний напрям правового регулювання [38, с. 129]. Дослідниця зазначає важливість доктринального осмислення та нормативного врегулювання цифрових прав, до яких відносить право на доступ до мережі Інтернет, право на інформаційну самоідентифікацію, право на забуття, право на захист персональних даних, право на вільну передачу та поширення інформації, право на анонімність тощо. Проте, на її думку, варто також враховувати нові умови цифрової трансформації суспільства для захисту фундаментальних, задекларованих у Конституції України прав і свобод людини [38, с. 130].

Зауважимо, що, як правило, цифрові права ототожнюють із правами користувачів мережі Інтернет, правом доступу до інтернету, свободою інформації тощо. Безумовно, це є споріднені та взаємопов'язані поняття (так само як цифровізація, інформатизація, віртуалізація), але не тотожні ні за формою, ні за змістом, тому не можна повністю ідентифікувати цифрові права як ті, що донедавна класифікували як інформаційні або права користувачів в мережі Інтернет [22, с. 31].

Інший популярний тренд у контексті цифрового конституціоналізму, досліджений вітчизняними правниками, стосується твердження щодо необхідності рецепції відповідних конституційних стандартів у сфері забезпечення та реалізації основоположних прав людини, «без яких неможливий подальший розвиток конституціоналізму в умовах

цифрової трансформації» [38, с. 131]. У цьому контексті періодично виникають застереження щодо перекладу з англійської мови окремих термінів, з огляду на те, що йдеться не про суто юридичну сферу досліджень, а міждисциплінарну, коли необхідно чітко усвідомлювати технічну суть понять і явищ. Характерним прикладом такого роду проблем є зазначення «права на переносимість даних» [38, с. 131; 39, с. 71], хоча навіть Google перекладач термін *right to data portability* саме на українську мову перекладає правильно – «право на перенесення даних». Отж, є ризик, що така «рецепція» права у сфері цифровізації «по-українськи» може бути невдалою «калькою» через невідповідний переклад з англійської як окремих понять, так і профільних міжнародно-правових документів і зарубіжних нормативних актів загалом.

Аналізуючи трансформацію механізму захисту прав людини в цифрову еру, К. Юртаєва відзначає, що цифрові права потребують конкретизації та юридичного закріплення [39, с. 72]. Але слід мати на увазі, що всі права користувачів в мережі Інтернет та їх обмеження закріплені в галузевому законодавстві вже або можуть корегуватися за необхідності, крім того, вони зафіксовані в численних етичних кодексах, які розробляють інтернет-провайдери та самі користувачі (принаймні, в технологічно розвинутих країнах). У цьому випадку, на перший погляд, немає підстав говорити про цифрові права як окремий правовий інститут за аналогією з інститутом прав людини в конституційному праві. Але з іншого боку, в разі подальшого розвитку цифрового конституціоналізму, можна адаптувати на доктринальному рівні вже відпрацьовані конституційно-правові механізми та інститути.

Розглядаючи цифрові права в контексті проблеми екстратериторіальності в їх захисті, Ю. Разметаєва зазначає, що термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння: 1) усі ті права, здійснення та захист яких «тісно пов'язаний з використанням «цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову»; 2) лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху [40, с. 19]. Тобто до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки, право на приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами – з одного боку, і такі, як право на забуття, право на анонімність та право на доступ до мережі Інтернет – з іншого боку. Проблематику екстратериторіальності захисту цифрових прав людини в обох розуміннях Ю. Разметаєва аналізує на прикладі тих прав, які найтісніше пов'язані з новітніми загрозами та водночас найчастіше конфліктують між собою – права на забуття, права на захист даних/права на приватність [40].

Слід зауважити, що українські правники приділяють особливу увагу праву на забуття. Зокрема, М. Хаустова надає варіант формулювання права на забуття (*right to be forgotten*) як «права на цифрову смерть», зазначаючи, що деякі держави закріпили це право, яке діє за аналогією із заповітом [41].

Ґрунтовний аналіз права на забуття провели вітчизняні науковці Ю. Ремінська та О. Совгиря, які дослідили це питання в конституційно-правовій площині [42]. На їх думку, право на забуття можна визначити як право фізичних та юридичних осіб, яке дозволяє їм впливати на рівень відкритості інформації щодо себе/своєї діяльності, наявної в мережі Інтернет. Тобто особа наділяється можливістю вимагати від інтернет-провайдерів припинити демонстрацію посилань, які містять інформацію про неї, якщо буде доведено, що розповсюдження такої інформації не становило значного суспільного інтересу та/або відбулося з порушенням законодавства про персональні дані [42, с. 32, 33].

Аналізуючи державну політику у сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій, М. Хаустова називає «право на Інтернет» як право, безпосередньо пов'язане з цифровізацією суспільства, і розглядає його з двох позицій: 1) Інтернет як послуга загалом; 2) як право на інформацію, розташовану в Інтернеті [41, с. 332]. Таким чином, застереження потребує та обставина, що в обох сенсах «право на Інтернет» виникло понад 20 років тому внаслідок інформатизації та комп'ютеризації, а термін «цифровізація» тоді взагалі ще не вживався. І зовсім не зрозумілим видається твердження про те, що суспільна трансформація зумовлена «розвитком інформаційного суспільства та поступовим переходом до суспільства знань, впливом цифровізації на всі суспільні процеси», адже концепція інформаційного суспільства та суспільства знань вочевидь поступилася останніми 5 роками концепції цифрового суспільства з його поступовою трансформацією в алгоритмічну спільноту.

Розглядаючи європейську стратегію захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій, О. Монжосова поєднує поняття «інформаційне суспільство» та «глобальна цифровізація». Дослідниця зазначає, що відбувається актуалізація засобів захисту основоположного права на приватність у контексті захисту персональних даних і забезпечення конфіденційності [43, с. 39].

На думку Б. Довганя та Т. Міхайліної, для гармонійного розвитку інформаційних/цифрових прав у суспільстві замало лише закріплення самого права на доступ до Інтернету, а необхідно нормативно визначити правовий статус інтернет-провайдерів та користувачів. Науковці вважають, що за зразком Франції, ФРН, Канади, США доцільно надати провайдерам повноваження й

одночасно обов'язок зберігати особисті дані користувачів (такі, як електронна пошта, IP-адреса пристрою, з якого здійснюється вхід в мережу), щоб у разі порушення авторських або суміжних прав мати можливість ідентифікувати особу. Водночас можливість примусити порушника видаляти контент чи нести юридичну відповідальність залишається лише за судом [44, с. 165]. Роблячи правильний акцент на подальший розвиток забезпечення кібербезпеки в Україні та заохочення вітчизняних IT-спеціалістів, Б. Довгань та Т. Михайліна знову поєднують «регламентацію інформаційних прав та врегулювання цифрового простору», що сприятиме «формуванню інформаційно-технічного суспільства в Україні». Тобто маємо ще один новий варіант для позначення цифрового/інформаційного суспільства – «інформаційно-технічне суспільство», що загалом не вносить ясність у досліджуванні суспільних трендів цифровізації.

Отже, розвиток концепції цифрового конституціоналізму в Україні можна розпочати саме з питання впорядкування та класифікації цифрових прав, для чого взяти за основу, наприклад, Хартію цифрових прав (The Charter of Digital Rights), прийняту 2014 року¹, та розробки міжнародної групи Європейські цифрові права (European Digital Rights)². Зазначимо, що European Digital Rights (скорочено EDRi) – це мережевий колектив неурядових організацій, експертів, науковців й адвокатів, які працюють над захистом і просуванням цифрових прав у Європі протягом двох десятиліть. EDRi розв'язує багато питань, пов'язаних із приватністю та цифровими правами, зокрема вона займається захистом даних і свободи слова в Інтернеті, кібербезпекою, забезпеченням авторських прав на програмне забезпечення тощо. Представники України не входять до цієї організації.

Узагальнюючи дані на підставі аналізу прийнятих останніми роками в Україні нормативних документів, міжнародно-правових актів і численних міжнародних наукових праць, можна чітко спрогнозувати, що наступником цифрового суспільства вже найближчим часом стане так зване алгоритмічне суспільство, правовою ідеологією якого буде конституціоналізм штучного інтелекту (Artificial Intelligence (AI) Constitutionalism), і де на першому плані виступатиме захист від алгоритмічної дискримінації [45].

Через стрімке зростання розробок у галузі штучного інтелекту та їхнього практичного впровадження, у 2019 році в Україні було створено Експертно-консультаційний комітет з питань

розвитку сфери Штучного Інтелекту при Міністерстві Цифрової трансформації України, головним завданням якого є підвищення конкурентоспроможності України у сфері Штучного Інтелекту (ШІ). У наступному 2020 році Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року, яка охоплює такі галузі застосування ШІ, як освіта, наука, економіка, кібербезпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та правосуддя³.

Найперспективнішим напрямом щодо регулювання відносин у галузі штучного інтелекту, зокрема щодо забезпечення захисту прав і свобод учасників відносин у галузі ШІ, є розроблення та застосування етичних стандартів (зокрема, сформульовані в Рекомендаціях з етики надійного штучного інтелекту 2019 р. [46]), які вважають більш ефективними в алгоритмічному суспільстві порівняно з усталеними правовими засобами регулювання суспільних відносин. У Концепції також зазначено щодо «необхідності розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола зацікавлених сторін» з одного боку, і водночас передбачено лише «опрацювання питання щодо необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту на законодавчому рівні» – з іншого⁴. Зауважимо, що про перспективність врегулювання інформаційних відносин в Інтернеті саме через етичні кодекси ми неодноразово зазначали в попередніх публікаціях протягом останніх двадцяти років, зокрема в монографії «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні», виданої 2019 року [47].

Упровадження ШІ в системі правосуддя України та в пенітенціарній системі згідно з Концепцією передбачає, крім розвитку дійсних систем (таких, як Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд тощо), вироблення єдиних принципів і правил їх використання. Так, 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі з метою сприяння відповідальному використанню штучного інтелекту в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи⁵.

³ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

⁴ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

⁵ European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment:

¹ The Charter of Digital Rights. *The EDRi papers*. 2014. No. 10. 28 p.

² European Digital Rights. URL: <https://edri.org>.

Аналізуючи питання щодо розв'язання штучним інтелектом проблеми українського правосуддя, І. Городиський акцентує, що це питання в Україні активно обговорюють протягом останніх двох років, відколи у 2022 році було анонсовано запуск Кассандри – програми «з елементами штучного інтелекту» для підготовки характеристики обвинувачених під час винесення вироку [48]. Однак він зазначає, що ця програма вже від самого початку викликала низку запитань: наскільки досконаліми є технології ШІ, чи не повторюватимуть вони ті самі помилки, які допускають люди та чи відповідають рішення електронного правосуддя ідеї справедливості. Тому можна погодитися з Іваном Городиським, що зараз технології ШІ можуть застосовувати лише в процесі здійснення правосуддя, а не для його реалізації, що виключає їхнє широке застосування, про що свідчать також пілотні проекти в інших країнах, схожі до Кассандри, які показали недосконалість таких алгоритмів.

Звичайно, ідею справедливості як мірила правосуддя (за Аристотелем) проблематично запрограмувати для впровадження до будь-якої алгоритмічної системи. Коли судді можуть ухвалювати неправові рішення, то ймовірність ухвалення правильного рішення комп'ютером не може бути вищою, тим паче в країнах з авторитарною моделлю управління. Утім спокуса застосовувати технології ШІ для контролю у сфері правосуддя, прийняття певного рішення або обмеження незалежності суддів буде існувати завжди, незалежно від політико-правової системи. Тому І. Городиський для розв'язання цієї проблеми пропонує залучати до розробки систем штучного інтелекту в правосудді не лише інженерів і юристів, але й фахівців з філософії, соціології, етики, релігії тощо, на чому акцентують європейські інституції [48, с. 58]. Але вважаємо, що в Україні ще зарано надавати якісь песимістичні прогнози щодо зловживання системами ШІ в будь-якій сфері, поки такі системи не набули повсюдного поширення та використання, зокрема й в органах судочинства.

Отже, з огляду на стан розробки проблем, пов'язаних із цифровим конституціоналізмом в Україні, можна припустити, що найближчим часом на національних теренах переважно будуть розроблені етичні і правові засади функціонування вже наступного, «постцифрового» – алгоритмічного середовища та захисту прав у ньому, і, відповідно, розвитку може набути концепт «AI Constitutionalism» та його практична реалізація, аніж «Digital Constitutionalism».

Висновки

У світі, ключовою ознакою якого є глобальні потоки інформації та цифровий гіперзв'язок, глобальний конституціоналізм стає також цифровим за формою та змістом. З глобального конституціоналістичного погляду цифровізація спричиняє конституціоналізацію цифрових прав і відносин як у самому цифровому середовищі у вигляді етичних кодексів, біллей про інтернет-права, хартій свободи в Інтернеті, цифрових конституцій, так і на рівні національного та міжнародного законодавства, сталих демократичних процедур, дотримання верховенства права, судового нагляду тощо.

Цифровий конституціоналізм передбачає, що етичні правила та закони, які регулюють цифрове (Інтернет) середовище, мають підпорядковуватися звичайним конституційним стандартам. Але під час регулювання цифрового соціуму виникає потреба у врахуванні його технічних, організаційних, правових, психологічних та інших особливостей, які містяться в традиційній конституційній площині. Таким чином, у разі подальшої розробки концепції цифрового конституціоналізму в Україні, з огляду передусім на європейський досвід у вивченні цього питання, слід враховувати такі чинники:

– цифровізація конституційного процесу передбачає конституціоналізацію регулювання цифрового середовища та відповідних прав (умовно – цифрових), зокрема права на цифрову інформацію, на належний судовий процес онлайн, доступу до Інтернету, захисту даних і приватність особи в Інтернеті;

– відбувається термінологічне заміщення понять без їх суттєвої змістової трансформації, а саме: термін «цифрові технології» вживається замість таких понять, як інформаційні, інформаційно-комунікативні й електронні технології; інформаційне суспільство/суспільство знань трансформується в цифрове суспільство/алгоритмічне суспільство; інформаційні права перетворюються на цифрові права; інформатизація (автоматизація, комп'ютеризація, віртуалізація) замінюється на цифровізацію. Відповідно, електронне судочинство/електронне правосуддя розглядається з погляду цифровізації, так само й конституційне судочинство – в контексті цифрового конституціоналізму;

– унаслідок реалізації таких соціально орієнтованих проектів, як «держава в смартфоні» (і, відповідно, існування «людини в цифрі»), виникає потреба в урегулюванні на конституційно-правовому рівні нових відносин між державою та приватним сектором, що зумовлює розвиток і вплив на ці сфери цифрового конституціоналізму;

– на філософському, світоглядному рівні варто усвідомлювати, що техногенна цивілізація знаменує появу «оцифрованого» людства, що

[Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018)]. Strasbourg : Council of Europe, 2019. 77 p.

створює такі ментальні загрози, як бездуховність й інтелектуальну примітивізацію. Наступний крок цифровізації, як задекларовано у відповідних програмних документах, означатиме орієнтацію на застосування штучного інтелекту замість людського, а надалі – роботизацію людства, тобто його дегуманізацію. Імовірний результат такого соціального спрямування – цивілізація не духовних істот, а біороботів – означатиме кінець чергової людської цивілізації.

Загалом нова дослідницька тематика, пов'язана з розвитком цифрового конституціоналізму, попри очевидні виклики та загрози, має великі перспективи. Отже, вивчення конкретних проблем, з якими стикаються сучасні політичні та правові системи внаслідок тотальної цифровізації та відповідних глобальних інфраструктурних

зрушень, є своєчасним і необхідним. В епоху електронного врядування цифровий конституціоналізм може забезпечити новий напрям для дослідження реалізації людських прав і державних повноважень, а також того, яким чином традиційні функції конституціоналізму необхідно переглядати в умовах цифровізації. Наявні проблеми, пов'язані з еволюцією правового та законодавчого регулювання мережі Інтернет, засвідчують, що цифровий конституціоналізм не призводить до єдиної відповіді, але спонукає досліджувати, як запропоновані вченими різноманітні моделі розв'язують питання щодо людських прав і владних повноважень, закладених у різних інституціональних і культурних логіках як у глобальному, так і в локальному вимірах цифрового соціуму.

REFERENCES

- [1] Sait "Ministerstvo tsyvrovoyi transformatsiyi Ukrainy", Site "The Ministry of Digital Transformation of Ukraine". *thedigital.gov.ua*. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua.s> [in Ukrainian].
- [2] Sukhonos, V. (2014). Konstytutsina reforma v Ukraini [Constitutional reform in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 7, 186-198 [in Ukrainian].
- [3] Law, D.S. (Ed.). (2022). *Constitutionalism in Context*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108699068>.
- [4] Bellamy, R. (2007). *Political Constitutionalism. A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490187>.
- [5] Belov, M. (Ed.). (2021). *Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies*. Cambridge: Intersentia. xviii. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781839701399>.
- [6] Levy, R., Hoi, Kong, Orr, G., & King, J. (Ed.). (2018). *The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108289474>.
- [7] Lang, A.F.Jr. (2022). Practical Constitutionalism. *Praxis as a Perspective on International Politics*. G. Hellmann, J. Steffek (Ed.). Bristol: Bristol University Press. doi: <https://doi.org/10.51952/9781529220490.ch007>.
- [8] Blokker, P., & Thornhill, Ch. (Ed.). (2017). *Sociological Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316403808>.
- [9] Ginsburg, T. (2020). Beyond Window Dressing: Constitutions in Authoritarian Regimes. *Modern Constitutions*. R.M. Smith, R.R. Beeman (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812297256-007>.
- [10] Milewicz, K.M. (2020). *Constitutionalizing World Politics: The Logic of Democratic Power and the Unintended Consequences of International Treaty Making*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108891585>.
- [11] Thornhill, Ch. (2021). Transnational Constitutional Law: Chapter 6. *The Oxford Handbook of Transnational Law*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197547410.013.6>.
- [12] Galston, W.A. (2011). Pluralist constitutionalism. *Social Philosophy and Policy*, 28(1), 228-241. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052510000117>.
- [13] Núñez Donald, C. (2020). Legal Philosophy and Cosmopolitan Constitutionalism. *Debates on Morality, Unity, and Power. The Age of Human Rights Journal*, 14, 77-107. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5479>.
- [14] Golia, A.Jr., & Teubner, G. (2021). Societal Constitutionalism: Background, Theory, Debates. *Vienna Journal on International Constitutional Law*, 15(4), 357-411. DOI: <https://doi.org/10.1515/icl-2021-0023>.
- [15] May, J.R. (Ed.). (2016). *Environmental Constitutionalism*. Cheltenham: Edward Elgar Publ.
- [16] Golia, A.Jr. (2022). Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism. *The Digital Constitutionalist*. Retrieved from <http://digi-con.org/defining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>.
- [17] Gregorio, G.De. (2022). *Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>.
- [18] Celeste, E. (2022). *Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights*. Abingdon, Oxon: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>.
- [19] Bocharova, N.V. (2022). Tsyvrovyi konstytutsionalizm v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [Digital constitutionalism in the modern information society]. *Sotsialnyi kaleidoskop, Social Kaleidoscope*, 2(1), 74-84. DOI: <https://doi.org/10.47567/bomivit.2-1.2022.05> [in Ukrainian].
- [20] The Digital Constitutionalism Network. *Center for Advanced Internet Studies (CAIS)*. Retrieved from <https://digitalconstitutionalism.org>.

- [21] The Digital Constitutionalist. *The Future of Constitutionalism*. Retrieved from <https://digi-con.org>.
- [22] Petryshyn, A.V., & Hiliaka, O.S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy [Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences*, 1, 15-23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23) [in Ukrainian].
- [23] Gregorio, G., & Pollicino, O. (2021). The European Constitutional Road to Address Platform Power. *Verfassungsblog on matters constitutional*. Retrieved from <https://verfassungsblog.de/power-dsa-dma-03>.
- [24] Celeste, E. (2019). Digital constitutionalism: a new systematic theorization. *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(1), 76-99. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>.
- [25] Gill, L., Redeker, D., & Gasser, U. (2015). Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. *The Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University, Research Publication*, 15, 26. Retrieved from <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:28552582>.
- [26] Weber, R.H. (2021). *Internet Governance at the Point of No Return*. Zürich: EIZ Publishing.
- [27] Thelisson, E. (2011). Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet. *Un État Mondial via Internet?* Paris.
- [28] Golia, A.Jr. (2022). The Critique of Digital Constitutionalism. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper*, 2022-13, 27.
- [29] Su, A. (2022). Defining digital constitutionalism. *Schwartz Reisman Institute for Technology and Society (University of Toronto)*. Retrieved from <https://srinstitute.utoronto.ca/news/anna-su-explores-digital-constitutionalism-and-the-futures-of-digital-governance>.
- [30] Czarnocki, J. (2021). Saving EU digital constitutionalism through the proportionality principle and a transatlantic digital accord. *European View*, 20(2), 150-156. DOI: <https://doi.org/10.1177/17816858211055522>.
- [31] Pollicino, O. (2021). The Transatlantic Dimension of the Judicial Protection of Fundamental Rights Online. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 1(2), 277-310. DOI: <https://doi.org/10.1163/27725650-01020004>.
- [32] Klonick, K. (2020). The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. *Yale Law Journal*, 129(8), 2418-2499.
- [33] Circiumarueu, A. (2021). Digital Constitutionalism, Digital Sovereignty and the Artificial Intelligence Act - A network perspective. *European Law Blog. News and Comments on EU Law*. Retrieved from <https://europeanlawblog.eu>.
- [34] Floridi, L. (2020). The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. *Philosophy & Technology*, 33, 369-378. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>.
- [35] Svyarchyuk, V.M. (2020). Perspektyvy intelektualizatsii suspilstva v konteksti stvorennia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy [Perspektyvy intelektualizatsii suspilstva v konteksti stvorennia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy]. *Informatsiia i pravo, Information and law*, 4(35), 147-150. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221247](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221247) [in Ukrainian].
- [36] Doronin, I.M. (2019). Tsyfrovyy rozvytok ta natsionalna bezpeka u konteksti pravovykh problem [Digital development and national security in the context of legal issues]. *Informatsiia i pravo, Information and law*, 1(28), 29-36. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221305](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305) [in Ukrainian].
- [37] Dubniak, M.V. (2022). Tsyfrova transformatsiia ta Internet maibutnoho: rol Deklaratsii pro maibutnie Internetu [Digital Transformation and the Internet of the Future: The Role of the Declaration on the Future of the Internet]. *Natsionalne ta mizhnarodne pravo: istoria, suchasnist; perspektyvy rozvytky, National and international law: history, modernity, development prospects: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 48-51). Vinnytsya [in Ukrainian].
- [38] Verlos, N.V. (2022). Konstytutsionalizatsiia tsyfrovyykh prav liudyny: vitchyzniana praktyka ta zarubizhnyi dosvid [Constitutionalization of digital rights: domestic practice and foreign experience]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Law Review of Kyiv University of Law*, 2, 129-133. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21> [in Ukrainian].
- [39] Yurtaieva, K.V. (2021). Transformatsiia mekhanizmu zakhystu prav liudyny u tsyfrovu eru [Transformation of the human rights protection mechanism in the digital era]. *Prava liudyny v Ukraini: munule, sohodenniia, maibutnie, Human rights in Ukraine: past, present, future: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 70-72). Kharkiv [in Ukrainian].
- [40] Razmjetaieva, Yu.S. (2020). Tsyfrovi prava liudyny ta problemy ekstraterytorialnosti v yikh zakhysti [Digital human rights and problems of extraterritoriality in their protection]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, Law and public administration*, 4, 18-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2> [in Ukrainian].
- [41] Khaustova, M. (2022). Derzhavna polityka v sferi prav liudyny v epokhu tsyfrovyykh transformatsii [State policy in the field of human rights in the era of digital transformation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Uzhhorod National University Herald*, 69, 328-333. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.55> [in Ukrainian].
- [42] Sovhyria, O., & Reminska, Yu. (2021). Pravo na zabuttia: mirkuvannia z tochyky zoru konstytutsiino-pravovoi "materiyi" [The right to be forgotten: remarks about its constitutional "canvas"]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 3, 23-35. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.2> [in Ukrainian].

- [43] Manzhosova, O.V. (2022). Yevropeiska stratehiia zakhystu osnovnykh prav v epokhu tsyfrovyykh transformatsii [European strategy for the protection of fundamental rights in the era of digital transformations: an experience for Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, 1, 38-42. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.312> [in Ukrainian].
- [44] Dovhan, B.V., & Mikhailina, T.V. (2020). Rehuliuвання vidnosyn u tsyfrovomu prostori: porivnialno-pravovy analiz mizhnarodnoho ta natsionalnoho dosvidu [Regulation of relations in the digital space: a comparative legal analysis of international and national experience]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa, Bulletin of the student scientific society of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 2(12), 161-165 [in Ukrainian].
- [45] Jun-E, Tan. (2021). Imagining the AI We Want: Towards a New AI Constitutionalism. A *Digital New Deal: Visions of Justice in a Post-Covid World*. S. Sarka, A. Korjan (Ed.). Bangalore (India): IT for Change. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13179564>.
- [46] The Ethics Guidelines for Trustworthy AI. (2019). *The High-Level Expert Group on AI (AI HLEG)*. Brussels: European Commission.
- [47] Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). *Filozofsko-pravovi zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Philosophical and legal foundations of the development of the information society in Ukraine]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
- [48] Horodyskyi, I. (2022). Shtuchnyi intelekt u sudakh. Chy vyrishyt vin problemy ukrainskoho pravosuaddia? [Artificial intelligence in courts. Will he solve the problems of Ukrainian justice?]. *Konstytutsiyni protsesy v Ukraini, Constitutional process in Ukraine: political and legal aspects*, 1(92), 57-58 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *Міністерство цифрової трансформації України* : [офіц. веб-сайт]. URL: <https://thedigital.gov.ua>.
- [2] Сухонос В. Конституційна реформа в Україні. *Право України*. 2014. № 7. С. 186–198.
- [3] Constitutionalism in Context / ed. by D. S. Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 566 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108699068>.
- [4] Bellamy R. Political Constitutionalism. A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy. Cambridge : Cambridge University Press 2007. 282 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490187>.
- [5] Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies / ed. by M. Belov. Cambridge : Intersentia, 2021. 380 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781839701399>.
- [6] The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism / ed. by R. Levy, Hoi Kong, G. Orr, J. King. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 394 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108289474>.
- [7] Lang A. F. Jr. Practical Constitutionalism. *Praxis as a Perspective on International Politics* / ed. by G. Hellmann, J. Steffek. Bristol : Bristol University Press, 2022. P. 112–126. DOI: <https://doi.org/10.51952/9781529220490.ch007>.
- [8] Sociological Constitutionalism / ed. by P. Blokker, Ch. Thornhill. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 366 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316403808>.
- [9] Ginsburg T. Beyond Window Dressing: Constitutions in Authoritarian Regimes. *Modern Constitutions* / ed. by R. M. Smith, R. R. Beeman. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2020. P. 133–153. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812297256-007>.
- [10] Milewicz K. M. Constitutionalizing World Politics: The Logic of Democratic Power and the Unintended Consequences of International Treaty Making. Cambridge, 2020. 300 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108891585>.
- [11] Thornhill Ch. Transnational Constitutional Law : Chapter 6. *The Oxford Handbook of Transnational Law* / ed, by P. Zumbansen. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 135–156 DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197547410.013.6>.
- [12] Galston W. A. Pluralist constitutionalism. *Social Philosophy and Policy*. 2011. Vol. 28. Issue 1. P. 228–241. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052510000117>.
- [13] Núñez Donald C. Legal Philosophy and Cosmopolitan Constitutionalism. *Debates on Morality, Unity, and Power. The Age of Human Rights Journal*. 2020. No. 14. P. 77–107. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5479>.
- [14] Golia A. Jr., Teubner G. Societal Constitutionalism: Background, Theory, Debates. *Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2021. Vol. 15. Issue 4. P. 357–411. DOI: <https://doi.org/10.1515/icl-2021-0023>.
- [15] Environmental Constitutionalism / ed. by J. R. May. Cheltenham : Edward Elgar Publ., 2016. 1072 p.
- [16] Golia A. Jr. Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism. *The Digital Constitutionalist*. January 23, 2022. URL: <http://digi-con.org/defining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>.
- [17] Gregorio G. De. Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>.
- [18] Celeste E. Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights. Abingdon, Oxon : Routledge, 2022. 242 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>.
- [19] Бочарова Н. В. Цифровий конституціоналізм в сучасному інформаційному суспільстві. *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Вип. 1. С. 74–84. DOI: <https://doi.org/10.47567/bomivit.2-1.2022.05>.
- [20] The Digital Constitutionalism Network / Center for Advanced Internet Studies (CAIS). URL: <https://digitalconstitutionalism.org>.
- [21] The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism. URL: <https://digi-con.org>.
- [22] Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23).

- [23] Gregorio G., Pollicino O. The European Constitutional Road to Address Platform Power. *Verfassungsblog on matters constitutional*. August 31, 2021. URL: <https://verfassungsblog.de/power-dsa-dma-03>.
- [24] Celeste E. Digital constitutionalism: a new systematic theorization. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2019. Vol. 33. Issue 1. P. 76–99. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>.
- [25] Gill L., Redeker D., Gasser U. Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. *The Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University. Research Publication*. 2015. No. 15. 26 p. URL: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:28552582>.
- [26] Weber R. H. Internet Governance at the Point of No Return. Zürich : EIZ Publishing, 2021. 132 p.
- [27] Thelisson E. Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet. *Un État Mondial via Internet?* Paris, 2011. P. 89–134.
- [28] Golia A. Jr. The Critique of Digital Constitutionalism. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper* 2022. No. 2022-13. 27 p.
- [29] Su A. Defining digital constitutionalism. *Schwartz Reisman Institute for Technology and Society (University of Toronto)*. August 23, 2022. URL: <https://srinstitute.utoronto.ca/news/anna-su-explores-digital-constitutionalism-and-the-futures-of-digital-governance>.
- [30] Czarnocki, J. Saving EU digital constitutionalism through the proportionality principle and a transatlantic digital accord. *European View*. 2021. Vol. 20. Issue 2. P. 150–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/17816858211055522>.
- [31] Pollicino, O. The Transatlantic Dimension of the Judicial Protection of Fundamental Rights Online. *The Italian Review of International and Comparative Law*. 2021. Vol. 1. Issue 2. P. 277–310. DOI: <https://doi.org/10.1163/27725650-01020004>.
- [32] Klonick K. The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. *Yale Law Journal*. 2020. Vol. 129. No. 8. P. 2418–2499.
- [33] Ciriucaru A. Digital Constitutionalism, Digital Sovereignty and the Artificial Intelligence Act – A network perspective. December 23, 2021. *European Law Blog. News and Comments on EU Law*. URL: <https://europeanlawblog.eu>.
- [34] Floridi L. The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. *Philosophy & Technology*. 2020. Vol. 33. P. 369–378. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>.
- [35] Свинарчук В. М. Перспективи інтелектуалізації суспільства в контексті створення Міністерства цифрової трансформації України. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 147–150. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221247](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221247).
- [36] Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 29–36. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221305](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305).
- [37] Дубняк М. В. Цифрова трансформація та Інтернет майбутнього: роль Декларації про майбутнє Інтернету. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 9–10 черв. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 48–51.
- [38] Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 129–133. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21>.
- [39] Юртаєва К. В. Трансформація механізму захисту прав людини у цифрову еру. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 70–72.
- [40] Разметаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2>.
- [41] аутова М. Державна політика в сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 328–333. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.55>.
- [42] Совгиря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової «матерії». *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 23–35. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.2>.
- [43] Манжосова О. В. Європейська стратегія захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.312>.
- [44] Довгань Б. В., Михайліна Т. В. Регулювання відносин у цифровому просторі: порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного досвіду. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. Т. 2. № 12. С. 161–165.
- [45] Jun-E Tan. Imagining the AI We Want: Towards a New AI Constitutionalism. *A Digital New Deal: Visions of Justice in a Post-Covid World* / ed. by S. Sarka, A. Korjan. Bangalore (India) : IT for Change, 2021. P. 219–230. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13179564>.
- [46] The Ethics Guidelines for Trustworthy AI / The High-Level Expert Group on AI (AI HLEG). Brussels : European Commission, 2019. 39 p.
- [47] Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2019. 346 с.
- [48] Городиський І. Штучний інтелект у судах. Чи вирішить він проблеми українського правосуддя? *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*. 2022. № 1 (92). С. 57–58.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2022

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Active Member (Academic) of the National Academy of Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Beschastnyi V. – Doctor of Law, Professor, Doctor of Public Administration, Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>;

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine

Topicality. Over the past twenty years, there has been a shift in the field of digital technologies from a liberal perspective to a constitutional strategy, defined today as digital constitutionalism. The digital transformation of society has led to a paradigm shift due to the fact that the state power no longer acts as a monopoly regulator regarding the observance of constitutional principles. Modern Internet platforms are increasingly taking over regulatory functions, giving rise to reservations regarding the protection of users' rights from the autonomous discretion of private companies, because their activities are not regulated at the constitutional level. This necessitates the development of new conceptual approaches to the development of constitutional democracy in the conditions of competitive confrontation between state power and the private sector. The **purpose** of the publication is the study of digital constitutionalism – a new scientific concept, which today marks, on the one hand, the transformation of traditional constitutionalism to new digital realities, and on the other hand, the constitutionalization of the regulation of relations on the Internet. **Methodology.** In view of the fact that this topic is practically unstudied in Ukraine, the methods of synthesis and analysis of the scientific work of primarily European scientists were chosen, as well as the comparative method, the use of which is expedient due to the lack of a unanimous approach to understanding the phenomenon of digital constitutionalism. **Scientific novelty.** The publication is the first domestic research in which the concept of «digital constitutionalism» is explored from a philosophical and legal perspective, the reasons that led to its development are studied, and the prospects for a possible normative regulation of relations in the digital environment are indicated. **Results of the research.** A comprehensive analysis of worldview, legal and ethical problems that arise in the context of digital constitutionalism is carried out. The issue of protecting so-called fundamental rights and democratic values from challenges related to the power of online platforms is highlighted. The formation of a new constitutional paradigm, which covers the implementation and protection of digital human rights, is underway. **Practical significance.** Formulated principles and features of digital constitutionalism, possible directions of its development will contribute to domestic doctrinal development of this issue and further development of the relevant legislative framework.

Keywords: digital constitutionalism; digitalization; digital rights; power; digital society; legal regulation of the Internet.